

עונת החפירות החמישית בבית-שערים, תשי"ג

(סקירה ראשונה)

מאת

נ. אביגד

בית-שערים, מקום מושבה של הסנהדרין בימי רבי יהודה הנשיא ואחד המרכזים החשובים של היהדות בתקופת המשנה והתלמוד, נתגלתה לפנינו לראשונה על-ידי החפירות המקיפות, שנערכו בה בשטח הבניינים הציבוריים ובבית-העלמין הגדול בשנות תרצ"ו-ת"ש מטעם החברה לחקירת ארץ ישראל ועתיקותיה, בהנהלתו של פרופ' ב. מזר.

אחר הפסקה ממושכת חידשה החברה את חפירותיה בבית-שערים בשנה שעברה. עונת החפירות החמישית החלה ביום 11.8.53 ונסתיימה ביום 8.9.53.

פרופ' ב. מזר, שניהל את החפירות הקודמות מראשיתן, לא יכול הפעם להמשיך במפעלו מפני תפקידיו המרובים באוניברסיטה העברית, והציע לכותב הטורים האלה לעמוד בראש המשלחת. אף-על-פי-כן, למרות טרדותיו המרובות, עקב פרופ' מזר מקרוב אחר מהלך החפירות, ועמד לימינם של החופרים בעצתו וחלק להם מנסיונו הרב. עם חברי המשלחת נמנו פרופ' מ. שנבה, שחקר את החומר האפיגרפי היווני, ומרת טרודה דותן, שעסקה ברישום החפצים והעתיקה את הכתובות היווניות, וכן התלמידים והתלמידות לארכיאולוגיה; מגן ברושי, רם גופנא, אורה נגבי, שמחה כהן-גולדשטיין ונעמי צירין. המהנדס ע. דוניבסקי היה לנו לעזר רב והתקין את התוכניות המתפרסמות כאן בציורים 1-2. מר משה יפה, איש המקום והפועל הראשי בחפירות בכל העונות הקודמות, שקנה לו בקיאות מרובה בחפירות של בית-שערים, ומר אברהם אלבוחר איש אלונים, אף הוא מוותיקי העובדים, נצטרפו אלינו גם הפעם. משפחת זייד המשיכה במסורתה הנאה של הכנסת אורחים והגישה את מלוא עזרתה לחברי המשלחת. מר יוסף אבירם, מזכיר-הכבוד של החברה, נשא בעול הסידורים האירגוניים הקשורים בהכנת החפירות ובביצוען. התצלומים המתפרסמים כאן נעשו

בידי מר ויסנשטיין. בחפירות עבדו כשלושים פועל, רובם ככולם עולים חדשים יושבי המעברה שבקרית-עמל(1).

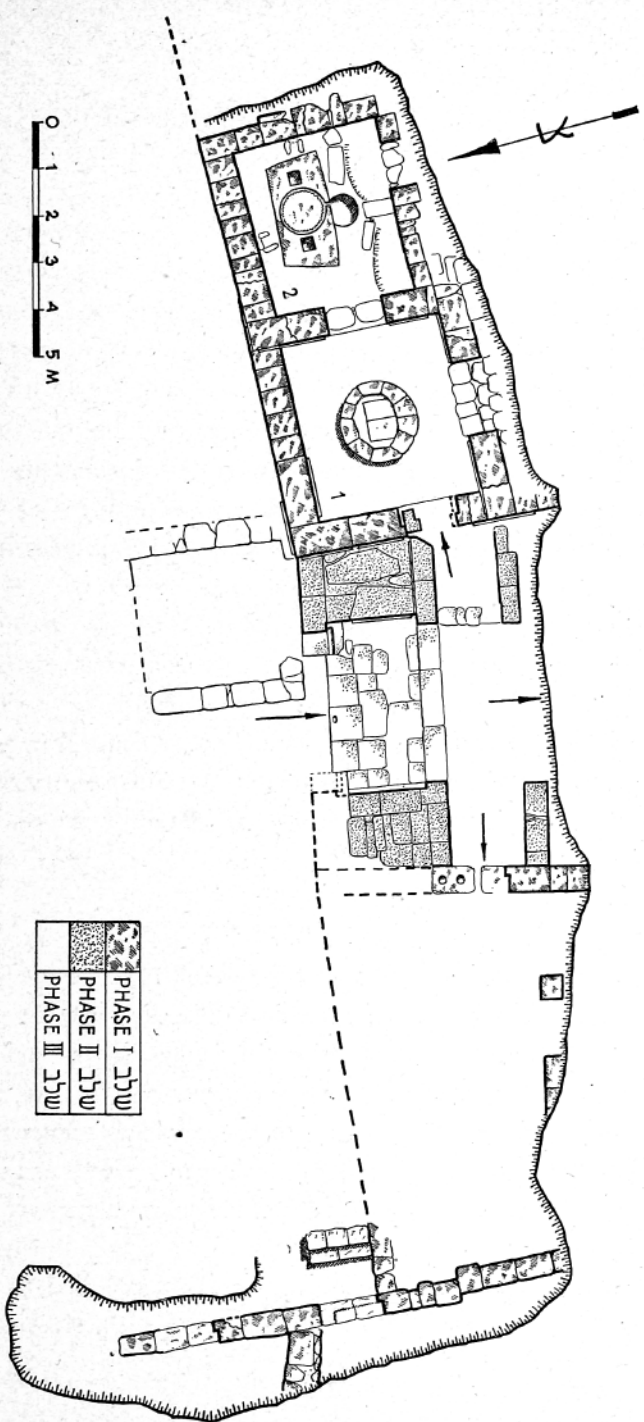
משלחתנו הציבה לה בעונה זו שתי מטרות מוגבלות, לפי האמצעים המצומצמים שבידה והזמן הקצר שברשותה, ואלו הן: א) לנקות את שרידיו של שער במעלה המדרון הצפוני-מערבי של הגבעה, שנתגלו בדרך מקרה בשנה שעברה בשעת הכשרת דרך ההולכת למערכות הקברים שנחשפו בעונות-החפירה הקודמות, ולברר אם יש לשער זה זיקה לשום חומת-עיר; ב) לחשוף מערכת-קברים בתחתית המדרון הנ"ל שקודם לכן לא נבדק בדיקה שיטתית, ולעמוד על טיבם של הקברים במקום זה, שהוא קרוב למרכז העיר שבו נתגלה בית-הכנסת העתיק של בית-שערים.

עתה, עם סיום עונת החפירות, אפשר לומר, שלא זו בלבד שנתמלאה מכסת העבודה הקצובה מראש, אלא שקצב התגליות שבאו במפתיע זו אחר זו הביא אותנו להרחיב את היקף החפירות, והממצא הארכיאולוגי-אפיגראפי מרובה היה כל-כך, עד שנאלצים היינו לדחות לעונה הבאה את גמר העבודה והבדיקה בשתי מערכות-קברים. תוצאות החפירות בעונה זו עשויות להרחיב את ידיעתנו על הארכיטקטורה של הקברים היהודיים בארץ-ישראל ועל מנהגי הקבורה בתקופת התנאים והאמוראים, להוסיף שימושי-לשון ומונחים חדשים לאוצר האפיגראפי שלנו (העברי והיהודי-יווני), ולהפיץ אור נוסף על בית-שערים כמקום-מנוחתם של אנשי-תורה וכמרכז-קבורה ליהודי הגולה.

השער ובית-הבד (ציור 1)

השער (לוח א', 1) נמצא כמאה מטרים דרומית-מערבית לחורבות בית-הכנסת, והוא פונה לצד צפון. בנייתו המעולה והמוצקה של השער, על שלושת נדבכיו ועל אבני הריצוף הגדולות וכל שיעוריו המונומנטאליים (60. 3 מ' רוחב פנימי, 2.90 מ' עומק כללי), נתנו תחילה מקום להשערה שלפנינו אחד משערי חומתה של בית-שערים. אבל השערה זו נתבדתה משהרחבנו את החפירה מסביב לשער ונתבררה זיקתו למערכת בניינים שהיו משלושה צדדיו — ממזרחו, מדרומו ומערבו; שום חומת-עיר לא היתה במקום זה.

(1) תודתנו נתונה לכל המוסדות, שבעזרתם נסתייעה חפירה זו של החברה לחקירת א"י ועתיקותיה, ובראש ובראשונה לקרן האמריקאית למוסדות ישראל, ולמשרד-העבודה של ממשלת ישראל, וכן לחברת סולל בונה.

	שלב I
	שלב II
	שלב III

צילום 1. חובנית השער וביתיהן

עיקר שרידי הבנייה נמצאו מזרחית לשער, ששם נחשפו שני חדרים. קירות החדר הראשון בנויים אבני-גזית גדולות (אחת מהן אורכה 1.62 מ'), שנשתמרו בארבעה נדבכים כדי גובה של 1.80 מ'. רובן של האבנים מסותתות סיתות-שוליים, הזיזים שבמרכז בולטים רק במעט, ומלאכת הסיתות איננה מושלמת. אבני השוליים לא הונחו בשיטה אחת: ברובן הזיז פונה אל פנים החדר, ובקצתן הוא פונה לחוץ, ושתיים מהן (הקבועות בפינות) מקצת מזיזיהן בתוך הקירות. בדומה לכך אפשר להבחין באבני המזווה השמאלית של השער, הסמוכה לחדר. שתי האבנים מצד דרום זיזיהן פונים אל תוך הקיר, ושתיים אחרות נראות בפתח השער. דבר זה יש בו יד להנחה, שאבני-שוליים אלה לא הוכנו מראש לשם בניין זה, אלא נלקחו מבניין אחר שנחרב, וכאן השתמשו בהן בשנית.

החדר הראשון (3.50 × 3.80 מ') כניסתו ממערב ושני פתחים פנימיים לו, אחד לדרום ואחד למזרח, ויש בהם אבני-סתימה מאוחרות. במרכז החדר בנוי מבנה עגול ואטום (1.70 מ' קוטרו, 0.40 מ' גובהו) שטויח מסביב והוא עומד על הסלע. בקיר המזרחי פתח לחדר שני (3.00 × 3.60 מ'). קירות החדר הזה בנויים אבנים קטנות יותר, שנשתמרו כדי ארבעה עד שישה נדבכים. סמוך לשנים מן הקירות, בצפון ובמזרח, עומדות שלוש אבנים שטוחות הסדורות בצורת ח"ת והן מפויחות מצד פנים, ומכאן ראייה שהיו הללו מקומות להבעיר בהם אש, אולי לצורכי בישול. אבנים אחרות, גדולות יותר, גודרות את שתי פינות החדר שבדרום, בהן העמיקו לחצוב ברצפת הסלע כדי להתקין מקומות החסנה (?). עיקר שטחו של החדר תפוס מתקן לסחיטת זיתים העשוי אבן אחת גדולה, 2.47 מ' אורכה, 1.17 מ' רוחבה ו-0.42 מ' עוביה (לוח א', 2). לאבן זו חריץ עגול באמצעיתה, ולצדדיו של החריץ שני חורים מרובעים. חורים אלה נועדו לשים בהם עמודי-עץ שהחזיקו קורה איפקית כדי ללחוץ בה על סלי הזיתים הכתושים שנערמו זה על גבי זה בתוך המעגל. השמן הסחוט זרם דרך החריץ העגול אל תוך בית-קיבול עגול ומטווח, החצוב ליד האבן בסלע הרצפה. זו דוגמה נאה של מתקן בית-בד מסוג שאינו שכיח הרבה²). יש לשער שהמבנה העגול שבחדר הראשון אף הוא כרוך באחד מתהליכי העבודה של בית-הבד.

מן הבניין שהיה דרומית לשער נתגלו בעיקר שרידי קיר חיצוני,

שמאלו מדרום לצפון במורד הסלע והיו לו שני פתחים הפונים למזרח. מאחד הפתחים עולים בשתי מדרגות אל מישור סלעי, שהשתרע לפני השער ולפני בניין בית הבוד. כפי הנראה היה כאן רחוב.

בדיקת השרידים העלתה, שיש להבחין בהם כמה שלבי בנייה. תחילה נבנו בית-הבוד והבית בצד דרומית לשער. בשלב שני הוסיפו בין שני בניינים אלה את מבנה השער. כיוון השער שונה מכיוון החדרים, והוא עשוי כך שאבניו מסתירות חלק מפתח הכניסה המקורי של חדר 1. כדי להסיר תקלה זו, היה צורך להזיז את הפתח לצד דרום. לשם כך חצבו וחיסרו קצת מן המזווה הימנית והוסיפו אבן-מזווה חדשה בצד שמאל של הפתח (עי' בתוכנית). מלבד זה קיצצו בפיתח-האבן של מבנה השער שערכה את המעבר בדלת זו. הזזה מעין זו חלה כפי הנראה גם בדלת המקבילה שבצד דרומית לשער, שכן נמצאו שם במפתן שתי פותות זו ליד זו.

דומה, שהשער לא היה מכוון לשני הבניינים שלצדדיו, שהרי ראינו שהוא מסתיר קמעה את דלתותיהם, וקרוב יותר שהוא נועד לרחוב ולבניינים שבדרום, בשטח שלא נחפר על ידנו. יש לשער, שלא עבר זמן רב בין בניית הבתים לבין הוספת השער, שכן למדנו שאבני-השוליים נלקחו ממקור משותף, מחורבותיו של בניין קדום יותר.

בשלב השלישי, כשבית-הבוד בטל מתפקידו, היו חדריו משמשים מקום-דירה פרימיטיבי. הפתח שבין שני החדרים נסתם באבנים, והמפתנים שבדלתות הדרומיות הורמו במידה ניכרת. באחד החדרים הותקנו מתקנים לבישול ומקומות להחסנתם של חומרים מסוימים. גם השער יצא מכלל שימוש ונבנו מבנים בסמוך לו מצד הרחוב.

מנסים אנו לקבוע את זמנם של שלבי הבנייה השונים, עלינו להיזקק לשברי החרס שנמצאו במקום. עדיין לא השלמנו את בדיקת החומר הקיראמי, אבל כבר ניתן להסיק בוודאות שהשלב השלישי זמנו בסוף התקופה הביזאנטית. על רצפת בית-הבוד שעליה ישבו דיירי הבית האחרונים, נמצאו שברי כדים צלעוניים מרובים, העשויים חרס שחור ועליהם עיטורים מצבע לבן האופייניים למאה השישית לסה"נ. החדר שלפני השער היה מיושב גם בתקופה מאוחרת יותר, שכן נמצאו בו גם חרסים ערביים מוזגגים. קשה יותר לקבוע את זמן בנייתם של חדרי בית-הבוד. השפך בחדרים לא היתה בו כמובן כל סטראטיפיקאציה, מאחר שהישוב האחרון היה על רצפתו הסלעית. נמצאו בו הרבה שברי חרס, רובם מן התקופה הביזאנטית.

ומיעוטם מהתקופה הרומית המאוחרת. בייחוד יש לציין את סוג כלי-החרס האדומים המקושטים קישוטים הטבועים במקדה (rouletted ware), הבאים לחקות את כלי ה-terra sigillata, שזמנם במאות הדי"ה' לסה"נ, ושכמותם נמצאו בכמות גדולה גם בחפירות הקודמות³). בשפך העליון נמצאה גם ידית רודוסית מוחתמת שזמנה המאה השנייה לפסה"נ. לא כן המצב בבניין שבצד מערבית לשער. משנחרב לא נתיישב עוד, ובתוך הקיראמיקה שנמצאה ליד יסודותיו על הסלע מרובים החרסים מן התקופה הרומית המאוחרת. ליד מפתן הפתח שכנגד המדרגות נמצא על הסלע נר-חרס, שיש לייחסו לראשית המאה הרביעית לסה"נ בקירוב⁴).

היוצא לנו מדברינו, שהשלב הראשון של הבנייה יש לקבעו במחצית הראשונה של המאה הרביעית לסה"נ בקירוב, והשלב השני במחצית השנייה של אותה מאה, והשלב השלישי במאה השישית לסה"נ בקירוב.

מערכת הקברים מס. 12⁵

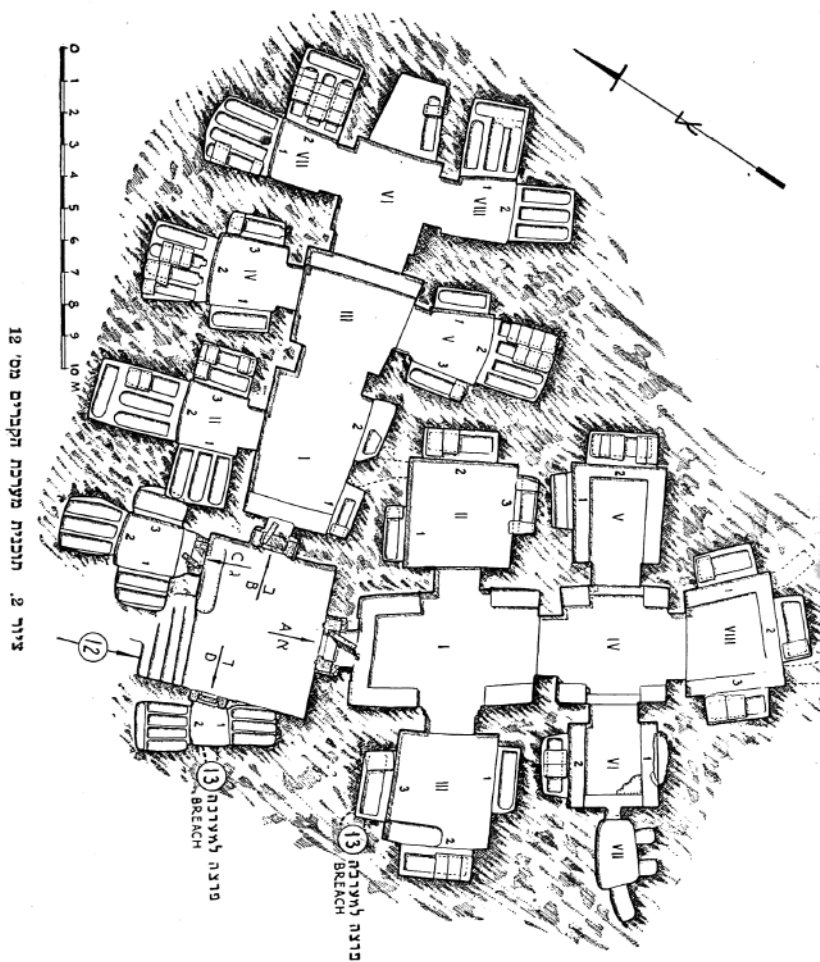
ביום החמישי לעבודתנו, לאחר שהעמקנו כחמישה מטרים בשיפולי הגבעה, נתקלנו בפירצה שהיתה בקיר הסלע הנוקף, מעל לדלת של אולם-הקבורה א'. כפי הנראה, היה זה החור שדרכו חדרו לכאן בזמן מן הזמנים שודדי קברים. כשנכנסנו למערה נתגלה לפנינו מראה הרס ומהומה קשה שהניחו שודדי הקברים ביציאתם. לוחות האבן שכיסו על הקברים היו מושלכים על הרצפה, מהם שנתרסקו ומהם נערמו לערמות. בשעת החיטוט והחיפוש אחר דברי-ערך, זרקו שודדי הקברים את העצמות מתוך הקברים ופיזרון על רצפת המערה והן נתפוררו לאבק. מכאן חדרו השודדים דרך פרצות לאולמי-קבורה אחרים, ואף אנחנו וחלנו בעקבותיהם בסוירינו הראשונים בסבך הקברים. בכל מקום מצאנו אותם סימני ההשתוללות של שודדי הקברים.

3) ב. מיזלר, בית שערים א', עמ' 20 הערה 12. F. O. Waagé, Antioch on-the-Orontes IV, 1948, pp. 43f, 56f.

4) לצורה דומה עי' בס' בית-שערים א', לוח XLI, 2.

5) אנו ממשכים במניין המערכות שהיה נוהג בחפירות הקודמות שנעשו בבית-שערים, שנתגלו בהן 11 מערכות-קברים. גם במונחים הטכניים הלכנו בעקבות קודמינו, שלפיהם "מערכת קברים" היא קאטאקומבה ר"אולם-קבורה" פירושו "שורת חדרים מחוברים שיש להם פתח משותף לצד החצר של מערכת הקברים" (ב. מיזלר, בית-שערים א, עמ' 29). אבל שינינו מן ה"כופיה" ששימשה מונח ל-arcosolium ואנו קוראים לו "מקמר", לפי מונחי הארכיאולוגיה של ועד הלשון, ואת "קבר-המלבן" שבתוך המקמר קראנו בשם "קבר-שוקת".

המערכה ה-12 היא היחידה במערכות הקברים שגילינו, שניקינו אותה
ובדקנוה בשלמותה, ועליה נפרט קצת את תיאורנו (ציור 2).

ציור 2. תוכנית מערכת הקברים מס' 12

החצר שאליה יורדים במדרגות הצובות בסלע מצד צפון, מרובעת
היא (4.10x4.90 מ') ועמוקה 6.60 מ' מפני המדרון בצד דרום וכ-3.20 מ'
בצפון. בכל אחד מארבעת קירות החצר נמצא פתח, ובו קבועה דלת-אבן
שעדיין היא טובבת על ציריה. הגדולה שבדלתות (שיעורו של חלל הפתח

109x75 ס"מ) נמצאת בקיר הדרומי ובפתח זה נכנסים לאולם-הקבורה המרכזי. דף-הדלת קבוע במלבן הדלת המורכב מאבן-המפתן, אבני-מזוזות והמשקוף, כולם עשויים אבן-גיר קשה ובהירה, שלא מאבני המקום. חזית הדלת עטורה פיתוחים שבתבליט, בסגנון המובהק של דלתות הקברים שבבית-שערים (ספינים, כפתורים וכד')⁶, הבא לחקות דלתות-עץ, והיא נעולה היתה על בריח שהוצא ואיננו.

אולם-קבורה א' (לוח ב', 1)

התוכנית של אולם-הקבורה הראשי הותוותה בסימטריה, ועיקרה שני חדרים מרכזיים שאין בהם מקומות-קבורה, ולצדדיהם ערוכים חדרי-קבורה בעלי מקמרים (arcosolia). סימטריה זו פגומה רק בכמה מקומות. בחדר II ליד אחת הפינות חצוב כוץ; בחדר VI נוסף לחדר-המקמרים תא בעל שלושה כוכים קצרים, ובחדר V חסר אחד המקמרים. בחדר VIII נחצבו לצדי המקמר הקדמי שני כוכים, אף הם בסידור סימטרי. לאורך קירות החדרים (חוץ מן החדרים II, III) סדורות אצטבאות; רק לפני הפתחים הן חסרות. בתוך כל מקמר חצוב קבר מלבני שצורת שוקת לו, שהיה מכוסה בלוחות-אבן. הסדקים שבין האבנים מולאי שברי אבן וכוסו טיט גס. אבל כאמור, הסירו שודדי הקברים את מרבית אבני הכיסוי, ורק אבנים בודדות נשארו באתר.

כפי הנראה לקחו השודדים עמם לא רק חפצי-ערך שמצאו בקברים, כגון: טבעות, עגילים וכד', אלא גם כלי-חרס וכלי-זכוכית שלמים, שכן לא נמצאו אלא שברי-חרס מועטים ביותר. רק בחדר VI מצאנו קבוצת כלים (חמישה נרות-חרס, צנצנת-תמרוקים מזכוכית, כף-תמרוקים מברונזה וכמה חרוזים, ועי' לוח ו' 1), שהיתה חבוייה משום-מה בשקע שברצפה שנחצב באחת מפינות האצטבאות. ועוד יש לציין בחדר זה את המקמר 1, שחציבתו לא נסתיימה ותחתיו חצבו מקמר אחר, במפלס נמוך מן האצטבה.

תקרות החדרים מקומרות, והפתחים שבין החדרים קשורים כולם. קווי הקשתות לא בכל מקום הם עשויים לפי הקו המדוקדק של המעגל. הקשתות כאילו נסמכות על אומנות-מזוזות הבולטות עד מחצית גובה הפתח בקירוב. שהיא צורה אופיינית ביותר לקשתות שבקברות בית-שערים. מרבית הקימורים והקשתות לא נעשו לפי דקדוק המעגל. אצל המקמרים שכיחה הקשת הפחוסה

(6) ב. מיילר, בית-שערים א', ירושלים תש"ה, עמ' 127.

ליד הקשת של חצי-עיגול. סיתות הקירות עשוי בקרדום מחודד, בצורה גסה למדי; רק במקומות מיוחדים, כגון במזוזות הפתחים ועוד, הוחלקו הקירות. באים אנו להשוות את אולם-הקבורה הזה אל אולמות-קבורה אחרים שבבית-שערים, מן הראוי שנקדים ונביא מדבריו של פרופ' מזר על מערכת-קברים זו. קודם כל הוא מציין את ייחודה, שהיא חסרה כל קישוט, כנגד ריבוי העיטורים שברוב המכריע של הקברים שנתגלו בשעת החפירות הקודמות. ואם נצרף לפשטות הצורות גם את שיעורי החדרים הגדולים לפי ערך, בייחוד את שלושת החדרים I, IV, VIII המצטרפים לאולם גדול אחד, שאורכו 13 מ', ואת העליות במדרגות מחדר לחדר, נוכל לומר שמערכת-קברים זו יש בה רחבות ומונומנטאליות מרובה משל שאר המערכות. שנית, יש לציין את היחס התמוה בין המרחב הרב של החדרים לבין המספר המועט של הקברים. בשני החדרים המרכזיים אין קברים כלל, ואין בהם אלא ספסלים לבאים להשתטח על הקברים. בחדרים יש מועט שבמועט של מקמרים (שלושה) ובכל מקמר רק מקום-קבורה אחד. ועוד יש לציין שכל הקברים כוסו ונסגרו, וחוף ממועטים שבהם לא שבו להשתמש בהם (הכוכים הקצרים שבחדר VII היו כנראה מקומות לליקוט עצמות). לעומת זאת ברוב הקברים שנמצאו בחפירות הקודמות בבית-שערים, המרחבים קטנים יותר והשתטח מלא וגדוש קברים עד קצה בית-קיבולו, ועל הקברים הראשונים נוספו קברים מאוחרים יותר, ובייחוד רבו קברי-המהמורות ברצפה ובכל מקום אחר. מכאן שאולם זה לא שימש לקבורה אלא תקופה קצרה בלבד, ויש לייחסו לשלב מוקדם למדי של בית-העלמין בבית-שערים, בשעה שעדיין לא היו דחוקים במקום לצורכי קבורה.

כתובות

באולם-קבורה זה נתגלו שתי כתובות ארמיות, שתי כתובות יווניות, כמה חרותות ביוונית וחרותת אחת באותיות עבריות. מלבד אלה נמצאו חרותות שתי מנורות קטנות, ראש-אדם בצורה סכימתית ודמות נשר. כל אלה נחרתו כפי הנראה בידי מבקרים. כתובת ארמית אחת, (לוח ג' 1), כתובה בצבע אדום באותיות ברורות מאוד, נמצאה מעל הכוך הימיני שבחדר VIII. וזה לשונה:

"דקביר בהדין שמעון בר יוחנן ובשבעה דכל דיפתח עליו יהי מאית בסוף כיש". תרגומה העברי: "הקבור בזה שמעון בן יוחנן, ובשבעה שכל מי שיפתח עליו ימות בסוף רע".

הצורה מאית (מת) באה בתרגום אונקלוס לבר' נ, ה': "אנא מאית בקבריי" (לעומת "אנא מיית בקבריי" שבתרגום יונתן שם). הביטוי "ימות בסוף ביש אינו מצוי, והוא חדש באפיגראפיה העברית-ארמית. נוסח אֶלָּה כדומה לזו באה בכתובת ארמית שנייה. הכתובה גם היא בצבע אדום בחדר III על גבו של המקמר 3:

כל מן דיפתח הרא קבורתה על מן דכנוה (?ימות בסוף ביש תרגומה העברי: "כל מי שיפתח את הקבורה הזאת על מי שבתוכה, ימות בסוף רע". מעל המקמר הזה כתובה כתובת יוונית, שגם בה באה אזוהרה בנוסח אחר, שלא לפתוח את הקבר.

קללות ואלות מעין אלה שכיחות בכתובות הקברים של המזרח הקדמון ובדרך זו ביקשו למנוע את פתיחת הקברים בידי שודדים. בארץ-ישראל כבר מצינו נוסח של קללה דומה בכתובת עברית מימי בית ראשון האומרת: "ארור האדם אשר יפתח... (7)", ובקברים יהודיים מימי בית שני מקובלת הנוסחה "ולא למפתח" (8).

אולם-קבורה ב'

הכניסה לאולם זה היא בצד המזרחי של החצר. דף הדלת ומלבן הדלת (שיעורו של חלל הפתח 68×90 ס"מ) עשויים, בדומה לדלת הקודמת, מאבן-גיר בהירה וקשה. ואף הקישוטים עשויים בסגנון הקישוטים של הדלת ההיא. על המשקוף פיתוח של שושנת קטנה.

גם תוכניתה של מערה זו סימטרית היא, ועיקרה שלושה חדרים ערוכים בטור אחד, ומכל אחד מהם מסתעפים שני חדרי-קבורה בעלי מקמרים. הסימטריה שבתוכנית פגומה בצד הימני של חדר I, ששם חצובים שני מקמרים במקום חדר-קבורה. טעמו של דבר, שבמקום הזה היה חדר-קבורה II של אולם א', ונסיבה זו עיכבה על החצובים לחצוב כאן חדר. עם כל זהירותו פגע החוצב של המקמר השמאלי בחלל הכוך, ועל-כן לא סיים את מלאכתו. על הקיר שבין שני המקמרים מגולפת בתבליט מנורה גדולה בעלת שבעה קנים (לוח ב', 2), שרגלה נהרסה בשעה ששודדי הקברים פרצו דרך הכוך אל האולם הנה. זוהי המנורה היחידה שנמצאה גלופה במערכת-הקברים

(7) ג. אביגד, כתובת קברתו של... יהו אשר על הבית, ארץ ישראל ג', עמ' 86.

(8) שם, עמ' 71;

מס' 12. בקיר שמימין לפתח בין חדר III וחדר V ובמזווה הימנית של אותו פתח, מגולפים שני דיסקוסים, אחד שקערווי וכפתור באמצעיתו, ואחד שטוח וחלק.

מספר קברי-השוקת שבמקמרים אינו שווה בכולם: מהם שאין בהם אלא שוקת אחת ומהם שיש בהם ארבע שקות. המקמרים והפתחים שבין החדרים קשורים כולם, אבל צורת הקשת אינה שווה בכולם. קצת קשתות עשויות בחצי-עיגול, וקצתן גבוהות ממחצית העיגול ודומות לקו ההיפרבולה, ומהן שהן קשתות פחוסות. אף צורות הקימורים שונות הן מחדר לחדר. כאן וכאן עשויים שקעים קטנים בקירות החדרים והמקמרים כבתי-קיבול לנרות-חרס, שדוגמתם נתגלו גם במערכות-הקברים האחרות. אופייני לקברי-השוקת שבאולם זה, שרבים מהם ראשיהם מעוגלים, וכמה מהם מוארכים קמעה מצד הרגליים.

אולם-קבורה זה מיוחד בכתובות המרובות שנמצאו בו (מספרן 12), כולן יווניות. הן כתובות בצבע אדום במקומות שונים שבמערה: ליד המקמר או מתחתיו, על מזוזת הפתח או לצדי הפתח ועוד. עניינן של הכתובות הללו מרובה, שפורשו בהן לא רק שמות הנפטרים, אלא גם שמות ערי מוצאם. כך אנו למדים, שבאולם זה קבורים יהודים שהובאו מערי סוריה ופיניקיה: אנטיוכיה, ביבלוס (גבל), טירוס (צור) ויחמור. זה היה מעין "כולל" שלאחר מיתה, כלשונו של פרופ' שנבה, המביא כמה מן הכתובות המעניינות הללו במאמרו המתפרסם גם הוא בחוברת זו.

אולם-קבורה ג'.

אולם זה נמצא בצד הצפוני של החצר. שלא כשתי הדלתות הקודמות, עשויה דלתו של קבר זה מאבן מקומית רכה, שהצהיבה עם הזמן. רק פס מאונך בולט מקשט את דף הדלת. המשקוף והמזוזות חלקים לגמרי. רוחב הפתח 40 ס"מ, וגובהו 78 ס"מ. הקבר מורכב מחדר אחד, ששיעורו 2.00×1.70 מ', ושלוש גומחות, ובהן שקתות (מאחת עד שלוש). עבודת החציבה בקבר זה גסה ביותר.

אולם-קבורה ד'

הוא נמצא בצד המערבי של החצר. גם כאן הדלת עשויה מאבן רכה, והיא חלקה לגמרי. רוחב הפתח 48 ס"מ, וגובהו 64 ס"מ. הקבר מורכב

מתא קטן ושני מקמרים לצדדיו, ובהם קברי-שוקת נמוכים, עבודת החציבה בקבר זה גסה מאוד. מצד אחד נפרצה פרצה אל תוך החצר בעת חציבתה של שוקת, וכנגד הדלת נפרץ חור אל מערכת-הקברים מס' 13.

ה ז מ ן

על קביעת זמנה של מערכה 12 אנו למדים מקבוצת הכלים שנמצאה חבוייה ברצפת החדר VI של אולם א' (לוח ו', 1). נר-החרס העגול תחילתו במאה השנייה לסה"נ ותפוצתו רבה במאה השלישית לסה"נ. ארבעת הנרות האחרים אופייניים לסוף המאה השלישית, וגם צנצנת-הזכוכית וכף-התמרוקים מברונזה מצויות במאה זו. לפי זה אפשר לייחס את מערת הקברים לאמצע המאה הג' לסה"נ ולמחציתה השנייה.

גם בחינה שבארכיטקטורה מסייעת לקביעתו של תאריך זה. כבר נאמר למעלה, שיש לראות באולם א' שלב מוקדם של הקברים שבבית-שערים השייכים לתקופה III, היינו לשני השלישים האחרונים של המאה הג' והמחצית הראשונה של המאה הד'. עם זה יש לציין, שמערכת-קברים זו בתוכניתה הכללית דומה דמיון רב למערכת הקברים מס' 4, שבה נקברו יהודי תדמור במאה הג' לסה"נ. הרי שהתאריך הנ"ל שייחסנוהו לאולם א', נראה קרוב לוודאי. גם מבחינת הפאליאוגרפיה של הכתובות הארמיות אין סתירה לתאריך זה.

אולם-קבורה ב' נחצב לאחר שנחצב אולם א'. אבל שניהם מתקופה אחת הם; אולמות ג'-ד' שונים לרעה משני האולמות הקודמים באופן חציבתם ובצורת דלתותיהם, וקרובה ההשערה שהם מאוחרים יותר. אבל נראה הדבר שהם שייכים לאותה תקופה, לפי שחציבת המדרגות הרחבות היורדות לחצר, נעשתה במחשבה תחילה להניח מקום לפתח של אולם ג'. לפי החרסים שנמצאו בו, יש מקום להשערה, שאולם ג' היה בשימוש כלשהו גם בתקופה הביזאנטית, אבל ייתכן שהללו שברי כלים שהניחו כאן המבקרים שבאו להשתטח על קברים אלה.

מערכת-הקברים מס' 13

מערכת-קברים זו גובלת במערכה הקודמת מצד מערב. נכנסנו לתוכה דרך חור שבקיר המקמר 3 בחדר III של מערכה 12. משם הוספנו והלכנו דרך חורים שבין קבר לקבר ועברנו בתוך תשעה אולמות-קבורה.

לכל אולם מן האולמות הללו דלת-אבן, וכל הדלתות נמצאו פתוחות לרווחה, ושפך עפר חדר דרכן, והוא ממלא את קצה האולם ליד הכניסה. הדלתות ערוכות כפי הנראה מסביב לחצר צרה וארוכה, שכיוונה מצפון לדרום; חצר זו עדיין לא נחפרה. בכל אחד מן הצדדים הצרים של החצר נמצאת דלת אחת, ושאר הדלתות הן בצדדיה הארוכים. האולמות שבמערכת-קברים זו אינם מסוג האולמות הנדולים שבמערכה 12, אלא קטנים ודלים מהם למראה, ומקומות הקבורה צפופים בהרבה; כפי הנראה נועדו לאנשים אמידים פחות. כל אולם אורכו הממוצע 6-7 מ' בקירוב, ורוחבו 1.20—2.60 מ' בקירוב. הם מחולקים על ידי קשת לשני חלקים, ועתים לשלושה, ובקירותיהם חצובים מקמרים שבהם נכרו שקתות הקבורה, מאחת ועד ארבע שקתות בכל מקמר, ובמקמר אחד חמש שקתות.

לא היה סיפק בידנו למדוד את הקאטאקומבה הזאת ולהכין את תוכניתה המדוקדקת. אף לא ניקינו ולא בדקנו את כל אולמות-הקבורה עד תומם. עבודות אלו אפשר יהיה לעשותן רק לאחר שנחפור את החצר ונחשוף את הדלתות מבחוץ. בזמן המצומצם שנקצב לעבודתנו ניקינו רק את שני האולמות הראשונים (א-ב) של מערכה זו, ודלתותיהן הן הדלתות היחידות שנחשפו ושאפשר לעבור דרכן. לציון מיוחד ראוי אולם א' שהוא בדומה של מערכה זו, והוא מיוחד בכתובות היווניות המרובות שנמצאו בו (15 כתובות ביוונית, ואחת בארמית). בשעת החפירה נהגנו לקרוא לאולם זה "מערת סאטורנילוס", מן השם סאטורנילוס החקוק באותיות גדולות במשקוף הדלת. גם באולם זה קבורים כפי הנראה מתים שהובאו מערי סוריה, שהרי אחת הכתובות מתייחסת לארכיסניאגוגוס, כלומר לראש הכנסת, של בירות.

מאולם זה נכנסנו דרך חורים, שהיו בשני מקמרים שבקיר המערבי, לשני חדרי-קבורה שאינם ממערכת-קברים זו; קרוב לוודאי שהם שייכים למערכה אחרת, בלתי-ידועה לנו. באחד החדרים הללו נקברה משפחת כהנים, כפי שאנו למדים מן הכתובות היווניות שנמצאו שם. אחת הכתובות הללו מסתיימת במלה העברית "שלום", והיא נבדלת בכך משאר כל הכתובות היווניות שנתגלו בחפירה זו. חדרים אלה צריכים בדיקה נוספת בחפירות שתיעשינה כאן לעתיד.

בשאר האולמות של המערכה מס' 13 נמצאו כתובות מועטות. באחד מהם נמצאה מנורה חקוקה בקיר מתחת למקמר, והיא עשויה נקודות נקודות משוקעות. מנורה זו קישוט יחיד היא בכל המערכה הזאת מחוסרת העיטורים.

באולם האחרון (התשיעי) שראינו. מצאנו על אחד הקברים שתי כתובות עבריות. הכתובת האחת כתובה בצבע אדום כהה על הדופן השמאלי של מקמר, והיא מוקפת מסגרת של קו סגלגלי שלא כסדרו (לוח ג', 2). היא כתובה ברשלנות, אבל אותיותיה ברורות למדי. הכתובת השנייה כתובה על הקיר שמתחת למקמר, והיא מטושטשת בקצתה. וזה לשון הכתובת הראשונה:

זה משכבו שליוורן בן לוי לוי לעולם בשולם יהי שוי שוי משכבו בשולם שליוורן בן לוי.

נראה בעליל, שהכותב חזר בשגגה על שתי התיבות "לוי" ו-"שוי" והן מיותרות. לאחר שנשמיט את שתי התיבות המיותרות, יהא לשונה של הכתובת כך:

זה משכבו שליוורן בן לוי לעולם בשולם
יהי שוי משכבו בשולם
שליוורן בן לוי

חוץ משם הנפטר יש כאן מעין תפילה או ברכה מכופלת לשלום המשכב, כלומר הקבר, של יודן בן לוי. לשונות דומים מצינו בכתובות-קבר מתקופות שונות. בכתובת פיניקית נמצא כתוב: "על משכב נחתי לעלם"⁹ (על משכב מנוחתי לעולם); על מצבה יהודית מן המאה הב'־הג' לסה"ג חרותה כתובת יוונית המתחילה במלה PABBI, ואחריה באות המלים העבריות "שלום על מישכבך"¹⁰; ועל מצבה עברית שבאיטליה מהמאה הט' לסה"ג¹¹) בא הלשון: "יבוא שלום על משכבו".

שתיים הן התיבות הטעונות בירור בכתובת שלנו:

ב ש ו ל ם — אין כאן טעות של חילופי אותיות, לפי שכתוב זה נשנה פעמיים. קרוב לוודאי, שכותב הכתובת כתב בשולם, כדרך שהיה נוהג לבטא את המלה "שלום". שוי—תיבה זו קשה לפרשה. שמא יש לקרוא: "שוי משכבו", מלשון שָׁנָא, שפירושו בארמית: ערש, יצוע, משכב, כר. לפי זה יש לפרש: "יהי ערש משכבו בשלום", והשווה "ערש יצועי" בתהל' קל"ב, ג'. אבל תמוהה מציאותה של מלה ארמית בתוך נוסח שכולו

(9) נ. סלושק, אוצר הכתובות הפיניקיות, תש"ב, מס' 72 (והש' גם מס' 69).

J. B. Frey, Corpus Inscriptionum Iudaicarum II, Roma 1952, p. 338, (10

No. 1414; Abel, RB, 1925, p. 577

(11) מ. ד. קאטוט, קדם ב', עמ' 105.

עברי. לפי פירוש אחר (12) אף "שוי" מלה עברית היא וניתן לקוראה בשני דרכים: שְׁוִי (שם הפעולה בבניין פיעל) או שְׁוִי (בינוני פעול בבניין קל). והשווה קְרוּךְ מן קָרַךְ, קְרוּי מן קָרַה. משמעות המלה היא כמשמעות "שוה" בפיעל בלשון המקרא: שים, הניח. לפי זה יש לפרש את הלשון "יהי שוי משכבו בשולם" — תהי מנוחת משכבו בשולם, או יהי מושם (או מונח) משכבו בשולם.

והנה לשון הכתובת השנייה:

זה משכבו שליוּרן בן לוי לעום.

הכותב השמיט את האות למ"ד בתיבה האחרונה, שיש לקוראה "לעולם". לפנינו חזרה על תחילת הכתובת הראשונה. נוסח זה ללא תוספת התיבה "בשולם", מובהק יותר. בעניין זמנה של מערכת-קברים זו, קשה להגיע לכלל מסקנה עד שלא נגמרה חקירתה. מכל מקום ברור שיש לייחסה עם רובן של שאר מערכות הקברים לתקופה III, ונראים הדברים שהיא מאוחרת ממערכה 12.

מערכת-הקברים מס' 14

בתחילת החפירה במערכת-הקברים מס' 12 ניסינו לחפור גם במקום המרוחק כ-60 מ' למזרח מכאן. לפי צורת הסלע היו ידים להשערה, שנמצא שם מערת-קברים, אבל השערתנו נתבדתה, ולאחר שחפרנו במקום ההוא כמעט שבוע ימים נטשנו אותו ופתחנו תעלת-נסיון במקום אחר, כ-35 מ' ממזרח למערכה 12. לאחר שחפרנו חמישה ימים והגענו לעומק של 4 מ' בקירוב, נתקלנו באבן עליונה של קשת בנויה. משראינו שבעבודת-ידים לא נספיק לפנות את גלי העפר הרב כדי להגיע אל המבנה שגילינו, נסתייענו בדחפור שהסיר בעבודה של יומיים כמות עפר גדולה. מעתה שבנו לעבודת-ידיים, אבל עם סיום חפירתנו עדיין לא הגענו לפנות את החצר מן השפך הרב הממלא אותה.

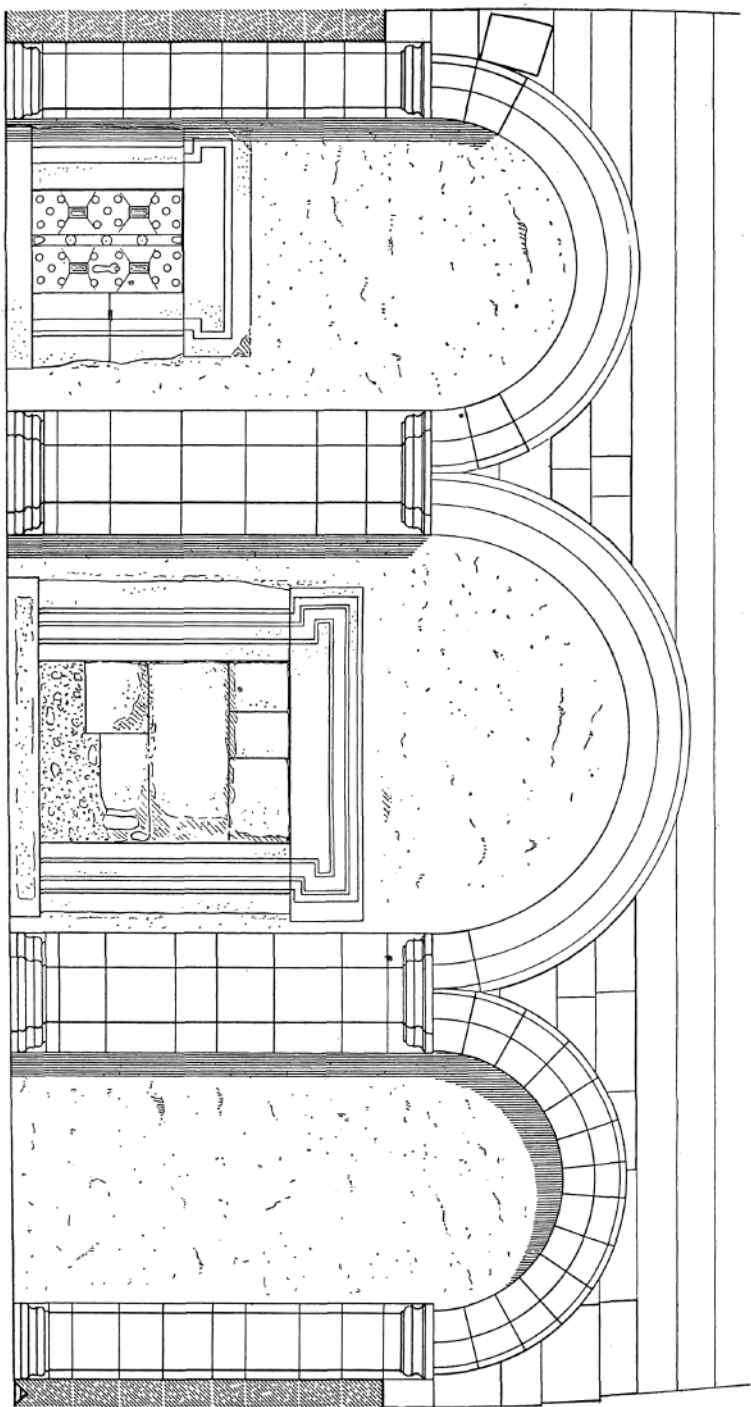
עוד לא הספקנו לחקור מערה זו על בוריה, ורשימה זו אינה אלא פרי בדיקה ראשונה, שלא היו עמה מדידות מדויקות ולא נודע לנו על מה מכסה השפך במערה ומה צפון בעפר הרב שבחצרה. אף את הקברים עצמם עדיין לא בדקנו. אבל דבר אחד נתברר לנו — שמערכה זו שונה תכלית שינוי משתי המערכות הקודמות בכל הנוגע לתיכניתה ולמראה החזית.

(12) תודת המחבר נתונה ל"ר. ו. בן-חיים על הצעת פירוש זה.

החזית (ציור 3). קיר הסלע שבחזית המערה, הפונה לצפון, תחילתו 2 מ' בקירוב למטה מפני המדרון, והוא הולך ויורד עד רצפת החצר בעומק 8 מ'. חצובים בו שני פתחים; האחד, והוא הגדול שבהם, במרכז הקיר, והשני, הקטן מחברו, בצדו השמאלי. על קיר-סלע זה הוסיפו חזית עיטורית בצורת שלוש קשתות הנישאות על ארבע אומנות, הכל מעשה בנייה באבני-גזית חלקות. חזית זו אורכה 8.95 מ'. משלוש הקשתות רק הקשת הימנית נתקיימה בשלמותה, וכל גובהה 4.14 מ' (לוח ה', 1). משאר הקשתות נשארו האומנות, שגובהן 2.84 מ', וכמה אבני-קשת (לוח ד', 2). מסתבר שהקשת המרכזית, שהיא רחבה מאחיותיה, היתה גם גבוהה מהן (4.60 מ' לפי השחזור). שני הפתחים הנ"ל קרועים הם בתוך חללן של שתי הקשתות שמשמאל, ואילו בקשת הימנית נראה קיר הסלע המוצק, ואין בו שום פתח.

על פני האומנות מתבלטים פילאסטרים שטוחים מאוד, שכותרות מכוורות ובסיסים מכורים להם. הכותרות מורכבות מאבולו, קערורית ואבקוס; הבסיסים הם מסוג הבסיסים האטיים, והרכבם: טבלה, טורוס, סקוטיה וטורוס. כל הפרופילים חטובים בתכלית הדקדוק ונקיון המלאכה, והוא הדין באבני הקשת, שלהן פיר בצורת קימה לסבית. לפי שעה אין לנו יודעים כלום על הצורה שבה נסתיימה חזית הקשתות כלפי מעלה; יש לשער שהיה שם מעין כרכוב אופקי. הפתח הראשי של מערת-קברים זו יש בו כפי הנראה דלת כפולה, שכן הוא רחב מן הרגיל (1.20 מ'), ובמזווותיו העשויות אבן אחת אין חור המנעול נראה, משמע שהמנעול היה נתון במרכזה של הדלת, באחד משני גפיה. הפתח נסתם בשתי סתימות-אבן, מעשה בנייה בטיט. תחילה נסתמה מחצית הפתח מבפנים, באופן שגף אחד של הדלת הוסיף לעמוד בתפקידו, ולאחר-מכן נסתם הפתח כולו מבחוץ. סתימה סופית זו זמנה כפי הנראה בתקופה מאוחרת למדי, כשרצפת החצר כבר היתה מכוסה בקצתה שפך עפר. וידים לדבר זה באבני הסתימה שאינן מונחות על סף הפתח, אלא על שכבת עפר מסוג השפך שבחצר. לאחר סתימה זו לא היתה כניסה למערה אלא בדלת הצדדית בלבד, או שפסקו מלקבור כאן. דבר זה, וכן השאלה בכללה, מה טעם ראו להתקין דלת זו שמקומה מן הצד ומסדרון קטן מקשר אותה עם המערה עצמה, אפשר יבואו על פתרונם לכשנסיים את חשיפת הפתח הראשי. לפי שעה עוד לא פתחנו את הסתימה מבחוץ ולא הסרנו את העפר המכסה על הדלת מבפנים.

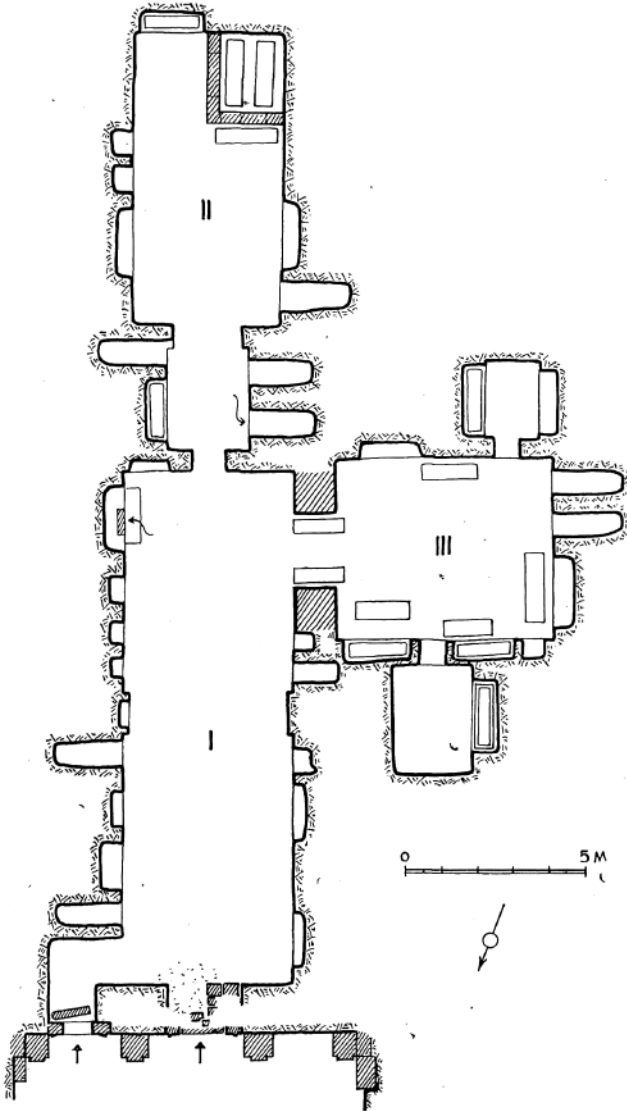

צויר 8. חזית הקשתות של מערכת הקברים, ס. 10, משוחזרת בחלקה

0 1 2 3 M

המערה (ציור 4). הנכנס למערה זו רואה לפניו אולם מרווח, (לוח ד', 1),
 14.00 מ' אורכו ו-4.60 מ' רוחבו. אף מערה זו נפקדה על-ידי שודדי קברים,

ציור 4. חוכנית-מתווה של מערכת הקברים מס' 14

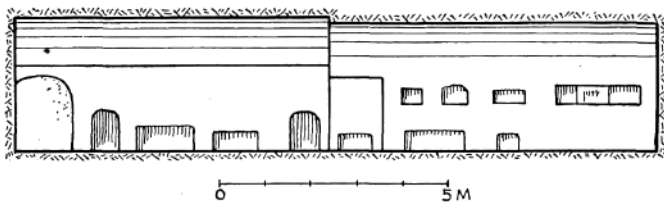
שחדרו לתוכה דרך פירצה שנפרצה מעל הדלת הראשית ושדרכה נכנסו גם אנחנו. מלבד זה נגרם הרס רב למערכת-קברים זו על-ידי התמוטטותם של חלקי קירות וחלקי תקרות ומפולת של גושי סלע בקצה האולם ובשני החדרים המסתעפים ממנו. מסתבר, שסלע המערה הזאת אינו מוצק והוא נבקע על נקלה, וסכנת מפולת היתה מעסיקה את בעלי הקבר. במעבר שמן האולם לחדר שבמערב בנו קשת מוצקה, כדי למנוע התמוטטות התקרה. בקיר השמאלי של האולם הגדול חצובים שני טורים של שקעים, האחד במפלס הרצפה, ובו שני כוכים וחמש גומחות שאורכן $1.30-0.46$ מ'. בגובה 1.00 מ' מעל הרצפה חצובות חמש גומחות בשורה אחת, הקטנה שבהן אורכה 46 ס"מ, והגדולה 1.83 מ'. רוב הגומחות פתוחות מרובעים. בקיר הימני חצובות ארבע גומחות וכך אחד, הכל במפלס הרצפה. ברצפת האולם נראים כאן וכאן קברי-מהמורות (קברים שצורת מלבן להם המשוקעים ברצפה).

בקיר שממול הכניסה עוברים דרך מסדרון אל החדר II. המסדרון 4.00 מ' אורכו ו- 2.00 רוחבו, וחצובים בו שלושה כוכים וגומחת-שוקת אחת. החדר 7.90 מ' אורכו ו- 4.00 מ' רוחבו, ובו שלוש גומחות ארוכות (באחת מהן חצובה שוקת). שתי גומחות קטנות וכך אחד. בפינה דרומית-מזרחית של החדר נכרו ברצפה, זה ליד זה, שני קברי-מהמורות שכוסו בלוחות-אבן כבדים. פינה זו (2.10×2.40 מ') סגרו במבנה של אבני-גזית חלקות: שני קירות של נדבך אחד בגובה 70 ס"מ ואבנים סוגרות מלמעלה, שעוביין 30 ס"מ. האבנים העליונות ניטוחו בטיח שהוחלק היטב. הגנבים שפקדו את המערה פירקו חלק גדול ממבנה זה, מתוך תקווה שימצאו בו שלל רב. רבות מן האבנים נמצאו מושלכות לערימה, וגם אבני-הכיסוי של שני הקברים נעקרו ממקומן. סמוך לקיר המבנה חצוב קבר-מהמורה המכוסה באבנים כבדות, ואולי יש עוד קברים מסוג זה בחדר, אלא ששפך המפולת מנע בעדנו מלבדוק את הדבר.

החדר III מסתעף מקצה האולם הגדול לצד מערב ונכנסים אליו דרך הקשת הבנוייה שהזכרנוה קודם. בחדר, ששטחו 6.00×4.90 מ', חצובות ארבע גומחות ארוכות (בשתיים מהן שקועות שקתות), גומחה קטנה לעצמות, ושני כוכים. ברצפת החדר חצובות מהמורות אחדות, ששתיים מהן סמוכות למוזוות הקשת. לדרומו של החדר חצוב תא, ובו שתי גומחות ארוכות המקבילות זו לזו. בקיר הצפוני של החדר נמצא פתח-כניסה לחדר קטן

שיעורו 2.00×3.00 מ', ובו בחדר זה חצובה גומחה באחד הקירות, ובתוכה ארון-חרס שנשתמר בשלמותו.

תוכנית כתוכניתה של מערה זו אינה מצויה כלל בתוך הקאטאקומבות שנתגלו עד עתה בבית-שערים, רובן של אלו עיקרן מערכת חדרים של קברות-מקמרו-ושוקת, הערוכה לפי מתכונת קבועה פחות או יותר. הגומחות שבאולם הגדול, שמרביתן לא יכלו לשמש אלא לצורך ליקוט עצמות, יש בהן משום חידוש בבית-הקברות של בית-שערים מצד סידורן. המהמורות שברצפה, הצמודות לרגלי קברים מסוימים שבקירות, מוכיחות על רצונם של הבריות להיקבר בסמוך לקבריהם של אנשים חשובים, שאלמלא כן, הרי הספיק להם המקום בקירות המערה לחצוב שם את קבריהם.

ציור 5. הקיר המזרחי של חדר I במערכה 14

מי הם האנשים שאצלו מחשיבותם על מערת-קברים זו? שנים מהם ידועים לנו בשמותיהם. על הגומחה הארוכה, החצובה בקצה הקיר השמאלי של האולם הגדול (לוח ה', 2), נשארה באתר אבן סוגרת מאונכת אחת, ועליה כתוב בצבע אדום ובאותיות גדולות: רבי שמעון (ציור 6). מעל הכוך הראשון

רבי שמעון

ציור 6. כתובת רבי שמעון

בצד הימני של המסדרון, שדרכו עוברים לחדר שבו נמצא הקבר הבנוי, כתובה בצבע שחור הכתובת הדו-לשונית: "זו של רבי גמליאל מ", ומתחתה ביוונית: PABI ΓΑΜΑΛΙΗΛΑ (ציור 7). התיבה "זו" כוונתה לומר: "קבורה זו" (13); האל"ף של גמליאל צורתה משונה. לא נתברר לנו טעמה של האות מ הבאה בסוף השורה.

זו של רבי גמליאל מ
 גאוגא PABI ΓΑΜΑΛΙΗΛΑ

ציור 7. כתובת רבי גמליאל

עניין מיוחד יש בתואר רבי ותעתיקו PABI ביוונית. בכתובות בית-שערים שכיחות הצורות ריבי, ביריבי ורק פעם אחת בא רבי, שראו בו צורת חסר של ריבי, לפי שביוונית באה על-פירוב הצורה PIBBI (14). התעתיק PABI הבא כאן, מלמד על דרך היגיו של התאר רבי בארץ-ישראל שלא היה אחיד וביטאוהו רְבִי (PABBI, PABI) (15) רְבִי (PIBBI PIBI) (16), וגם רְבִי (BHPEBI) (17).

הצורה ΓΑΜΑΛΙΗΛΑ מקובלת גם בתרגום השבעים.

מלבד שתי הכתובות החשובות הללו, נמצאו במערה זו עוד כמה כתובות שעדיין לא נחקרו כל צורכן: שתי כתובות קצרות בעברית, שתי

(18) בדומה לכך מצאנו כבר בכתובת-קבר מימי הבית הראשון: "... אשר יפתח את זאת" (ועי' בהערה 7).

(19) בית-שערים א', עמ' 115, 117.

(20) PABBI בא גם במצבה הנזכרת בהערה 10. באחת ממצבות יפו בא התואר רב ותעתיקו ביוונית PAB (ספר הישוב א', יפו, מס' 1). אולם דומני שטעו המעתיקים שהעתיקו PABIOVDA ויש לקרוא PABI IOVDA, ואות היוטה השנייה תלויה. [נשמא יש להבדיל בין התוארים ריבי-PIBBI ורבי-PABI? ב. מ.].

(21) בית-שערים, שם, שם.

(22) ספר הישוב א', יפו, מס' 9.

חרותות קטנות ביוונית ושתי חרותות בכתב בלתי-ידוע לנו. עניין מיוחד יש בחרות אחת בת שבע שורות שנחרתה יפה על הקיר הימני של האולם הגדול. אין זו כתובת-קבר, ויש להניח שהיא מעשה ידיו של אחד המבקרים שביקר במערת-קברים זו. יש בה כמה סימנים הדומים דמיון-מה לכתב הפֶּהְלוּי (פרסי). אבל עדיין לא עלתה בידנו לעמוד על משמעותה של כתובת משונה זו.

הזמן. נראים הדברים, שחזית הקשתות אינה בת-זמנה של מערת-הקברים, אלא מאוחרת ממנה, וכמה סימנים לכך. תחילה נחצבה המערה ועשאוה רחבת-ידיים ורבת-רושם, ועם זה בפשטות צורה גם בפנים וגם בחוץ. אותה שעה היה למערה פתח אחד ויחיד במרכז הקיר שמצד הכניסה. לאחר זמן ראו משום-מה צורך בדלת שנייה ולא היה מקום להתקינה בקיר המערה, על כן עמדו וקבעוה מן הצד וחיברוה עם המערה על-ידי מסדרון. רק לאחר התקנת הדלת השנייה נבנתה חזית הקשתות, כפי שמסתבר מדבר זה, שקביעת מקום האומנות נעשתה תוך נתינת דעת על הדלתות הקיימות; וזו הסיבה שהדלתות מקומן בצדי הקשתות ולא במרכזן. גם ההבדל הרב שבין המלאכה המשובחת של מבנה הקשתות ובין מלאכת הסיכות הגרועה של משקוף הדלת הראשית ושל אבני הדלת הצדדית, הריהו מוכיח שלא נעשו בזמן אחד ולא בידי אותם בעלי-מלאכה.

מסתבר, שמערכת-הקברים מס' 14, השונה בתבניתה מן התוכנית הסטיריאויטית שעל פיה חצובות רוב מערות-הקברים בבית-שערים, היא מן הקדומות שבמערכות-הקברים שבמקום זה, וכנראה נחצבה בסוף המאה השנייה לסה"נ בקירוב. את משך שימושה לצרכי קבורה אפשר יהיה לקבוע רק לאחר בדיקת כלי-החרס שיימצאו בה.

חזית הקשתות אין לה הקבלה קרובה בבנייני הארץ. בבית-שערים נמצאו קברים אחדים שחזיתותיהם וחצרותיהם צופו אבנים, אבל הללו אין להן אלא שער-קשת אחד¹⁸. השער בעל שלוש הקשתות שבחומה הדרומית של הר-הבית בירושלים¹⁹ אין בו משום דמיון לכאן, שכן עיקרו שלושה פתחים קשורים וחלקים הקרוצים בחומה, ואין בו שום פיתוחי צורות באומנות ובקשתות עצמן.

18) בית שערים א', לוח XXXV, 1.

Ch. Warren, Excavations at Jerusalem, 1884, Plans etc. Pl. XXV (19)

המתכונת של קשת גבוהה במרכז ושתי קשתות נמוכות יותר בצדדים, מיוחדת לשערי-הניצחון הרומיים שבתקופה האימפריאלית, ובארץ-ישראל קרובה לה הקשת *Ecce Homo* שבירושלים⁽²⁰⁾. אבל יש הבדל עקרוני בין הפתחים של השערים ההם לבין הפתחים שבכאן. שכן הפתחים הצדדיים שבשערי הניצחון ודומיהם נמוכים מן הפתח המרכזי גם בכותרותיהם שהן נפרדות, ואילו בבית-שערים עולות הקשתות מכותרות משותפות. ההבדל בגובה הקשתות אין לו טעם אלא בהבדלים שבשיעורי רוחב הפתחים.

כללו של דבר, שלפנינו שער בצורת ארקאדה שבה מונחות הקשתות על אומנות שעמודים מדומים להם, והיא מעין צורת-ביניים בין הארקאדה בעלת האומנות לבין הארקאדה בעלת העמודים⁽²¹⁾. מן הראוי להצביע על ארקאדה בעלת שלוש קשתות הנשענות על ארבעה עמודים בעלי בסיסים וכותרות, שנמצאה מגולפת בתבליט באחד מחדרי-הקבורה שבמערכה 1 בבית-שערים⁽²²⁾. מערכה זו מיוחסת למאה הג' לסה"נ. ושמא מותר לשער שהאומן שגילף תבליט זה היו לנגד עיניו שלוש הקשתות שבחזית אחד הקברים החשובים שבבית-שערים (מערכה 14). ואת צורתן ביקש לחקות. לעניין הפרטים הארכיטקטוניים שבמבנה הקשתות יש הקבלות מאלפות בבית-שערים עצמה. הכותרות והבסיסים שבאומנות זהים בכולם מצד צורתיהם עם הכותרות והבסיסים שבאומנות השער הקשות של מערכת-הקברים מס' 11. וכן של בניין הנפש אשר מעל המערכה הזאת. ב. מזר ייחס מבנים אלה למחצית הראשונה של המאה השלישית לסה"נ או לסוף התקופה II של בית-שערים⁽²³⁾. ועוד הקבלה בכותרות ובבסיסים שנמצאו בתוך שרידי בית-הכנסת של בית-שערים. שם נמצאו גם מבני כרכוב שמרובה דמיון לאבני הקשת שלנו במראה הפרופיל של הקימה הלסבית. ב. מזר מייחס בית-כנסת זה למחצית הראשונה של המאה השלישית או לראשית התקופה III של בית-שערים.

היוצא לנו מדברינו, שיש יסוד לייחס את מערכת-הקברים מס' 14

Vincent-Abel, Jérusalem II, fig. 6; C. Watzinger, Denkmäler Palästina-⁽²⁰⁾

nas II, p 57

M. Avi-Yonah, Oriental ⁽²¹⁾ על הארקאדה בארכיטקטורה וכנושא עיטורי עי' ⁽²¹⁾

Elements in the Art of Palestine I, QDAP X, pp. 142 ff.

⁽²²⁾ בית-שערים א', עמ' 39, לוח VII, 5.

⁽²³⁾ ב. מיילר, ידיעות ט', עמ' 17-19.

לסוף המאה השנייה לסה"נ, ואת חזית-הקשתות למחצית הראשונה של המאה השלישית. אף הבחינה הפאליאוגראפית של הכתובות עשויה לסייע לדעה זו. זמנים אלה מכוונים עם השלב הסופי של התקופה II של בית-שערים ותחילת התקופה III שלה, הוא הזמן שהיה לדעת מזר, תקופת פריחתה של בית-שערים בימיו של רבי יהודה הנשיא ובדור שאחריו" (24).

*

סבורני, שבסיום סקירתי על החפירות החדשות ותוצאותיהן, איני פטור מלידרש לשאלה שנשאלה ונשנתה בפי רבים מקהל שוחרי הקדמוניות בארץ, שדבר התגליות הגיע אליהם ועורר בלבם עניין רב. כוונתי לשאלה, אם אפשר לזהות את השמות שנמצאו כתובים בכתובות העבריות והארמיות עם שמות אישים מסוימים הנזכרים בספרות המשנה והתלמוד? היו שמיהרו לזהות את יודן בן לוי ואת שמעון בר יוחנן עם האמוראים הנקראים גם הם באותם השמות. אין צריך לומר, שאין שום יסוד ממשי להנחה זו, לפי שהללו שמות שכיחים הם בזמן ההוא, ואין שום סימנים מסייעים לזיהוי מעין זה.

כנגד זה ראויה לעיון ולבחינה הסברה, שהשמות רבי שמעון ורבי גמליאל, שנמצאו בכתובות בית-שערים, מכוונים לר' שמעון ור' גמליאל בניו של ר' יהודה הנשיא. סברה זו עשתה לה כנפיים בשעתה והלהיבה את הדמיונות, ודווקא משום כך אנו מצויים על זהירות כפולה ומכופלת בבחינתה. עובדה היא, ששני אישים בעלי התואר רבי, ששם האחד רבי שמעון ושם השני רבי גמליאל, קבורים בקבר-משפחה אחד. שמות אלה זהים עם שמות בניו של רבי הנשיא שנקבר, לפי המסופר במקורותינו הספרותיים, בבית-שערים. דומה, יהודה שציון השמות ללא ייחוס משפחה אף הוא מעיד ששמותיהם של גדולים בדורם הם, שהיו מכוונים בשמותיהם בלבד ולא היה צורך להוסיף עליהם. כל מי שראה את הקבר הכרוי לרגלי קברו של רבי שמעון, בעל כורחו שיתן את דעתו על הכוונה הכמוסה להיות צמוד אל קברו של גדול וחכם. הקבר בפינת אותה המערה, הכנוי אבני-גזית, ראוי לתשומת-לב מיוחדת. הוא אחד ויחיד מסוג זה בבית שערים, ויש רגלים לסברה שהוא הקבר החשוב שבמערה זו ובו נקברו אבי המשפחה ואשתו, שנהגו בהם כבוד מיוחד. לדאבונו לא העלתה הבדיקה הראשונה שבדקנו את האבנים המטויחות שום כתובת שתעיד על זהותם של הקבורים בקבר זה. ולבסוף יש להזכיר את חזיתו של הקבר,